

Я. О. ДЕМЧЕНКО

*Ярослав Олександрович Демченко, аспірант
Інституту права імені князя Володимира Велико-
го Міжрегіональної Академії управління персона-
лом*

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ МАЙНОВИХ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В СФЕРІ АВТОРСЬКОГО ПРАВА ТА СУМІЖНИХ ПРАВ

Конституція України гарантує громадянам свободу літературної, художньої та наукової творчості, захист інтелектуальної власності, авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з використанням всіх видів інтелектуальної власності. Сьогодні в Україні приділяється неабияка увага розкриттю інтелектуального потенціалу нації та створенню належних умов для можливостей, що виникають, зокрема, із створення творів науки, літератури і мистецтва. Проголосивши в Конституції гарантування свободи усіх видів творчості, держава послідовно здійснює свою діяльність щодо встановлення належної системи правових гарантій у даній сфері. До таких заходів можна віднести прийняття відповідних нормативних актів у сфері авторських прав, вступ у міжнародні організації, створення всіляких умов для запобігання правопорушень щодо авторських прав. Однак навіть вжиття зазначених заходів дотепер не дає змоги стверджувати про повну гармонізацію відносин у сфері здійснення й захисту авторських прав. Діяльність державних органів у сфері авторського права і суміжних прав в Україні є вкрай неефективною, перешкоджає формуванню цивілізованого ринку інтелектуальної власності, що не може не позначитись на впорядкуванні господарських правовідносин у тому числі. Таке становище обумовлене новими економічними відносинами у суспільстві. Оскільки результати творчої праці є предметом економічного обігу, тому й відносини з їх використання в період формування нової «інноваційної економіки» мають свої істотні недоліки, а саме: по-перше, існування в юридичній науці спірних думок про правову природу майнових прав на об'єкти авторського права – або «виключні майнові права», або «невиключні майнові права», по-друге, призводять до допущення порушень і наявність неоднозначних норм у сфері передачі майнових прав авторів. Це, звісно далеко не повний перелік проблем, що виникають при розгляді питань про авторське право та суміжні права.

Дослідження основних аспектів щодо визначення майнових прав суб'єктів господарювання у сфері авторського права та суміжних прав допоможе знайти шляхи подолання вищезазначених недоліків. А розв'язання цього завдання на національному рівні є достатньо актуальне, оскільки Україна поставила за мету стати рівноправним суб'єктом міжнародного співтовариства, зокрема вступити до Європейського Союзу. Гармонізація відносин у сфері використання результатів творчої діяльності є однією з умов досягнення зазначеної мети.

З огляду на зазначене **метою** даної статті є теоретичний аналіз визначення майнових прав суб'єктів господарювання, що виникають у сфері авторських та суміжних з авторськими правовідносин і розробка на цій основі науково-теоретичних і практичних рекомендацій з удосконалення господарського законодавства, яке регулює відносини у згаданій сфері.

Об'єктом дослідження є правовідносини між суб'єктами господарювання, що виникають з приводу реалізації майнових прав авторів у контексті поглядів вчених-юристів щодо концепцій виникнення та реалізації майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Предметом дослідження є теоретико-правові особливості визначення майнових прав суб'єктів господарювання в сфері авторського права та суміжних прав.

Поняття «майнові права» вживається в галузевих науках у різних смислових контекстах і відбивається у численній кількості наукових спроб з'ясувати зміст даного поняття. Теоретико-методологічним підґрунтям для цих досліджень виступають праці українських вчених-цивілістів Ю. О. Гладь, О. В. Дзери, О. В. Яворської, та ін. У російській цивілістиці обговоренню концепцій майнових прав присвятили свої праці М. І. Брагінський, А. С. Брітвін, І. А. Гумаров, Л. Г. Єфімова, Д. В. Мурзін та ін.

Проблемні аспекти майнових та особистих немайнових прав автора неодноразово були предметом наукових досліджень вчених-юристів. Відповідно, проблематику досліджували такі науковці, як: Ю. Л. Бошицький, Л. М. Вишневецький, М. В. Гордон, О. С. Іоффе, Ю. М. Капіца, А. В. Кашанін, Ю. Г. Матвеев, О. А. Підпригора, О. О. Підпригора, О. П. Сергеев, В. І. Серебровський, С. О. Сліпченко, Р. О. Стефанчук, Р. Б. Шишка та інші.

Не зважаючи на величезну кількість наукових робіт з питань інтелектуальної власності, питання щодо визначення та реалізації майнових прав на об'єкти авторського права та суміжних прав досі залишаються малодослідженими.

Положення Господарського кодексу України (далі – ГК України), які покликані визначати специфіку використання прав інтелектуальної власності у господарській діяльності, доволі часто суперечать відповідним нормам Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) у цій сфері.

Щодо спеціального законодавства у сфері авторського права та суміжних прав, то недостатня розробленість положень щодо місця прав творців у складі майна суб'єктів господарювання призвела до того, що воно не враховує економічний зміст авторських прав належним чином.

Відсутність чіткої законодавчої позиції щодо природи майнових прав на об'єкти авторського права та суміжних прав, а також наукова дискусія з цього питання, що точиться серед вчених-юристів, обумовлює потребу в поглибленні правових досліджень цього напрямку. Наведені теоретичні проблеми негативно впливають на практику реалізації майнових прав авторів, а як наслідок – і на захист суб'єктів господарювання, що використовують у своїй діяльності об'єкти авторського права. Так, судові органи замість правової кваліфікації відносин та установалення того, яка правова норма підлягає застосуванню для вирішення спору, змушені заповнювати прогалини законодавства та впроваджувати правові конструкції спроможні забезпечити захист як майнових прав авторів, так і прав суб'єктів господарювання. Результатом зазначеного, як показує практика, є доволі нетипова ситуація, у якій перебувають судові органи при необхідності надати правову кваліфікацію зазначеним відносинам з наступним застосуванням правової норми для її вирішення. Ця нетиповість полягає в намаганні заповнити прогалину в законодавстві, впроваджуючи правові конструкції, що базуються на підвалинах теоретичних розробок вчених-правників для висвітлення наукових підходів до захисту як майнових прав авторів, так і прав суб'єктів господарювання.

Правова реформа, здійснювана в Україні, є широкомасштабним і складним процесом. У результаті перетворень, що відбуваються в країні, багато положень у законодавстві зазнали змін. Правові норми були приведені у відповідність до вимог міжнародних документів і Конституції України. Вихід України на нові рубежі соціально-економічного прогресу створив об'єктивні передумови для розширення питання майнових прав. Наукові дискусії стосовно майнових прав як об'єктів права власності висловлюються М. І. Брагінським, І. А. Гумаровим, Л. Г. Єфімовою, Д. В. Мурзіним, А. С. Брітвіним та іншими вченими. Деякі науковці посилаються на можливість відчуження майнових прав: купівля-продаж кваліфікує свої об'єкти як об'єкти речового права, отже, майнові права є об'єктами права власності¹. Інші вчені спираються на існування нематеріальних «речей», наприклад, грошей і цінних паперів, які можуть мати безготівкову (бездокументарну) форму; отже деякі майнові права наділені властивостями речі, а тому опосередковано вони є об'єктами права власності². А, наприклад, А. Б. Бабаєв апелює до закону і стверджує, що законодавець прямо вказує на те, що майнові права є об'єктами³. Варто погодитися з точкою зору М. І. Брагінського, який зазначає, що звуження кола об'єктів права власності лише до «речей» є невиправданим, речові правовідносини можуть включати в себе певні права на дії протилежної сторони (майнові права)⁴. Слід зазначити, що родоначальником зміни концепції права власності у вітчизняній правовій системі був вчений радянського періоду Ю. Г. Басін, який запропонував вживати термін «право власності» як родове поняття – охоронюване законом абсолютне право суб'єкта на свій розсуд та у своїх інтересах здійснювати повне владарювання щодо безпосередньо належних йому об'єктів. Автор виділив такі види права власності: право власності на речі («оречевлене» право власності); право власності на предметні символи майнових благ; право власності на оборотні активи; право інтелектуальної власності⁵.

Технологічна революція та становлення постіндустріальної структури виробництва спричинили зародження принципово нових підходів до розуміння необхідності правового забезпечення відносин власності.

Право інтелектуальної власності, на відміну від майнового права, інтерпретується специфічними особливостями. Так, спроба закріплювати право інтелектуальної власності за одним конкретним власником інтуїтивно сприймається як така, що суперечить природі. Є багато інших питань щодо використання інтелектуальних продуктів, на які не можна дати відповідь на основі положень класичної концепції власності.

Зазначені проблеми у своїй сукупності призводять до певного знецінення економічних засад, на яких в епоху індустріалізму ґрунтувалась приватнокапіталістична власність. Вчені поступово усвідомлюють гостроту проблеми, що постає перед суспільством, відмовляються від застарілої, запозиченої з римського права, класичної доктрини права власності, яка трактує власність як цілковите панування особи над річчю, і доходять висновку про необхідність розуміння відносин власності як певних економіко-правових угод, призначених стимулювати розвиток суспільного виробництва та сприяти зростанню рівня задоволення людських потреб. Відповідні тенденції сприймаються нами та свідчать про позитивну динаміку економіко-правових досліджень категорії «власність».

У сучасному світі використання об'єктів авторського права перетворилося на потужну індустрію, яка живе за своїми законами та правилами, вимагає спеціальних знань і навичок у різних галузях законодавства, виробництва та надання послуг, для освоєння яких необхідна спеціальна підготовка. Варто зазначити, що на початку XXI ст. у світовій економіці частка галузей промисловості, заснованих на авторському праві, становила більше 7% (2,2 трлн дол.). При цьому економічне зростання цих галузей становить у середньому 5% на рік – це більше, ніж середній ріст економіки всієї планети⁶. Індустрія авторського права і суміжних із ним прав (програминого забезпечення, кінематографу, відео-, звукозапису, видавничої справи тощо) займає важливе місце в секторальній структурі інформаційного суспільства.

Індустрії, що базуються на авторському і суміжних правах можна поділити на чотири види, які в свою чергу можуть мати підвидові різновиди або знаходитись у певному переплетінні: 1) ключові індустрії

авторського права; 2) взаємозалежні індустрії авторського права; 3) часткові індустрії авторського права; 4) не присвячені допоміжні індустрії авторського права.

Ключові індустрії авторського права – індустрії, що повністю задіяні у створенні, виробництві й виготовленні, виконанні, теле- і радіомовленні, сповіщенні та публічному показі, розповсюдженні та продажі об'єктів авторського права і суміжних прав. До ключових індустрій належать: преса та література; музика, театр, опера; кінофільми та відеограми; радіо та телебачення; фотографія; програмне забезпечення та бази даних; образотворче мистецтво; послуги реклами; організації колективного управління тощо.

Взаємозалежні індустрії авторського права – індустрії, що задіяні у виробництві, виготовленні та продажу обладнання, функція якого повністю або в основному полягає у сприянні створенню, виробництві або використанні об'єктів авторського права і суміжних прав. Основним критерієм для об'єднання індустрій у цій категорії є те, що кожна з включених індустрій залежна від інших індустрій, що базуються на авторському праві, і не може без них існувати. Ця категорія включає в себе такі індустрії, як виробництво, виготовлення та продаж: телевізорів, радіоприймачів, CD-плеєрів, DVD-плеєрів, обладнання для електронних ігор та іншого подібного обладнання; комп'ютерів та обладнання; музичних інструментів; фотографічного та кінематографічного обладнання; фотокопіювальних пристроїв; носіїв для запису; паперу.

Часткові індустрії авторського права – це індустрії, які частково у своїй діяльності належать до об'єктів авторського права і суміжних прав та можуть включати створення, виробництво й виготовлення, виконання, передачу шляхом мовлення, сповіщення та публічний показ, розповсюдження і продаж продукції разом з такими об'єктами. Часткові індустрії авторського права використовують об'єкти авторського права і суміжних прав у своїй діяльності в основному для підвищення вартості продукції, що виробляється. До переліку часткових індустрій входять наступні категорії: одяг, текстиль та взуття; коштовності й монети; інші ремісницькі вироби; меблі; побутові товари, порцелянові та скляні вироби; шпалери і килими; дитячі іграшки та ігри; архітектура, інженерія, геодезія; внутрішній дизайн; музеї.

Не присвячені допоміжні індустрії, що базуються на авторському праві – це індустрії, діяльність яких частково належить або сприяє теле- та радіомовленню, сповіщенню, розповсюдженню або продажу об'єктів авторського права і суміжних прав, і чия діяльність не була включена до основних індустрій авторського права. Індустрії, які не присвячені авторському праву, але сприяють його просуванню, мають на меті надання різноманітних послуг та засобів постачання, які самі по собі не пов'язані безпосередньо з економічним обігом об'єктів авторського права і суміжних прав, але надають можливість для такого обігу та обслуговують його в загальному порядку, разом з товарами і послугами інших індустрій. До цієї категорії входять такі індустрії: оптова та роздрібна торгівля; транспорт; телефонія та Інтернет.

Як бачимо, поширення продуктів авторського права в зазначених індустріях – це їх економічний рух, який утворює економічний зміст авторського права. Внутрішньою структурою економічного змісту авторського права є реальні економічні відносини щодо володіння, розпорядження та використання інтелектуального продукту між творцем, якому продукт належить, та іншими членами суспільства. Ці відносини в суспільстві з ринковою організацією економіки мають також юридичний зміст у формі права інтелектуальної власності, у тому числі авторського права, за допомогою якого захищають авторські та майнові права творця інтелектуального продукту, регулюють усю сукупність відносин інтелектуальної власності. Необхідність захисту майнових прав автора продукту інтелектуальної діяльності обумовлена тим, що в умовах ринкової економіки навіть творча праця, що є стимулом для творця, потребує зовнішніх стимулів – грошових та інших форм доходів⁷. Теоретичними проблемами відмежування виключних майнових прав інтелектуальної власності від права власності переймалися відомі українські вчені, серед яких О. М. Вінник, яка комплексно дослідила інститут права промислової власності за законодавством України та визначила особливості його правового регулювання у межах господарського права⁸. В. М. Гайворонський розглядав правомочності суб'єктів господарювання щодо об'єктів права інтелектуальної власності та встановив основні правові прогалини правового регулювання відносин суб'єктів господарювання, які в своїй діяльності використовують зазначені об'єкти⁹. О. О. Городов у своїй праці розглянув еволюцію права інтелектуальної власності та здійснив аналіз правових форм використання прав інтелектуальної власності в господарській діяльності¹⁰.

Сьогодні, можна казати про те, що вітчизняна концепція визначення майнових авторських прав у цілому сформована. Її нормативним фундаментом вже є ЦК України¹¹, а також Закон України «Про авторське право і суміжні права»¹², які розмежовують право власності та виключні права. При цьому важливо зазначити, що й після набрання чинності ЦК України вчені розглядають об'єкти авторського права як об'єкти права власності, а також досліджують зміст виключних прав на них крізь призму правомочностей права власності – володіння, користування, розпорядження.

Об'єктом права прихильники пропріетарної теорії (Розенберг, Підопригора, Табашников та ін.) пропонують вважати не ідеальний твір, а його матеріальний субстрат, носій. Але у літературі неодноразово зазначалося, що спроби пристосувати механізми речових прав до обслуговування сфери творчої діяльності виявилися безуспішними. Так, наприклад, О. Піленко ще на початку ХХ ст. стверджував, що будь-який винахід «має виключно абстрактно-ідейний зміст і з речовим своїм субстратом отожднюється тільки в нерозвинутій свідомості», при цьому «сутність винаходу не вичерпується тими матеріальними речами, у яких він втілений, винахід завжди неречовий, об'єкт патентного права завжди нематеріальний»¹³. Отже, перед прихильниками пропріетарної теорії одразу постала проблема визначення змісту правомочностей власника, способів охорони цієї власності та правових форм передачі її іншим особам. Противники цього підходу вказували і

продовжують підкреслювати, що не можна ототожнювати правовий режим матеріальних речей і нематеріальних об'єктів, якими є по своїй суті авторські твори.

Модель права власності передбачає здійснення власником тріади правомочностей: володіння, користування та розпорядження річчю. До нематеріальних об'єктів, якими є всі результати інтелектуальної праці, неможливо застосувати правомочність володіння: не можна здійснювати фізичне володіння ідеями, образами тощо. Не може бути прямо застосована до нематеріальних об'єктів і речова правомочність користування: науково-технічні ідеї та літературно-художні образи можуть одночасно знаходитися в користуванні безмежного кола суб'єктів. Водночас ці об'єкти не будуть «споживатися» у процесі використання у фізичному розумінні. Принципові відмінності властиві й розпорядженню творчими результатами¹⁴. Крім того, на відміну від права власності, що є безстроковим і не піддається територіальним обмеженням, права авторів та їх правонаступників передусім обмежені в часі й просторі. Тому стає зрозумілим, що права інтелектуальної власності мають захищатися за допомогою інших правових засобів¹⁵. У відповідь на ці справедливі зауваження прихильники пропрієтарної концепції кажуть, що в даному випадку йдеться про власність особливого роду, яка вимагає спеціального регулювання через нематеріальний характер її об'єктів, якими є невідчутні і безтілесні речі – твори науки, літератури і мистецтва тощо. Таким чином, всі їх контраргументи зводяться до вже відомої формули *sui generis**. Варто зазначити, що ті, хто стверджує, що право інтелектуальної власності є власністю *sui generis*, до сьогодні не надали жодної теоретичної конструкції, де *sui generis* розкладено у вигляді конкретних юридичних ознак. Так, Г. Ф. Шершеневич вважає, що поширювати поняття про речові права, які не мають своїм об'єктом речі, видається теоретично незручним: «Порядок виникнення, переходу, припинення, захисту речових прав розрахований саме на матеріальний їх зміст, і тому поширення цих правил на зовсім іншу сферу може створити небажане змішування уявлень у теорії і практиці, наприклад, між авторським правом художника на картину і правом власності на неї з боку особи, яка її купила, між правом на літературний твір і правом на примірник книги»¹⁶. Суб'єкт права інтелектуальної власності має право використовувати цей об'єкт будь-яким способом на свій розсуд, при чому термін «використовувати» нетотожний терміну «користування», який зазвичай стосується речових об'єктів і не може бути застосованим до об'єктів права інтелектуальної власності. Суб'єкт права на твір літератури, науки і мистецтва має право цей твір видавати, публікувати, оприлюднювати будь-яким способом. Усе це – специфічні способи здійснення суб'єктивних прав інтелектуальної власності, відмінні від речових¹⁷.

За автором авторське право закріплює певні права, які бувають двох видів: майнове авторське право та немайнове авторське право. Зазначений поділ існує для того, щоб чітко розмежувати, яке авторське право може бути відчужуваним (передано третім особам), а яке невідчужуваним.

Як уже зазначалось, за своєю природою майнове авторське право має економічну сутність. Економічна сутність даного виду права полягає насамперед у отриманні доходу від використання твору третіми особами. Дотримання економічної сутності досягається за допомогою законодавчого закріплення норм права. На законодавчому рівні майнове авторське право – це насамперед заборона на зазіхання незаконного використання твору, тобто надання законного права автору забороняти третім особам використовувати твір без його дозволу. Стаття 15 Закону України «Про авторське право і суміжні права», а також ст. 440 ЦК України визначають, що до майнових прав інтелектуальної власності на твір належить виключне право на використання твору, виключне право дозволяти або забороняти використання твору іншими особами.

Майнове авторське право може належати автору або тій особі (далі – правовласнику), якій було передано право (наприклад, автор уклав договір купівлі-продажу з юридичними особами на предмет продажу юридичній особі за певну вартість його права).

Майнове авторське право реалізується використанням у наступних ситуаціях: укладанням ліцензійного договору (надання ліцензії) між автором і третьою стороною; при формуванні статутного капіталу підприємства майнове авторське право замість грошового еквівалента може бути однією з форм внеску до статутного капіталу (це допомагає не відволікати грошові ресурси); використання права безпосередньо у господарській діяльності підприємства (це дає змогу не платити третім особам за надання законного дозволу щодо використання твору); інше. Тобто, за надання дозволу на право користування твору третіми особами автор (правовласник) отримує матеріальну винагороду, що в свою чергу належить до майнового авторського права.

Авторські майнові права можна умовно розділити на дві групи – виключні права та так звані «звичайні» майнові права, тобто невиключні. Перші безпосередньо пов'язані з використанням твору і є можливістю уповноваженої особи використовувати твір самостійно, а також дозволяти або забороняти використання твору тим чи іншим особам. Друга група майнових прав пов'язана з використанням твору опосередковано. Разом із тим ці права також мають економічний зміст і пов'язані з отриманням автором чи іншим суб'єктом авторського права певних благ у якості компенсації за здійснені при створенні об'єкта авторського права творчі зусилля і/або використання твору: право на винагороду виникає у суб'єкта авторського права в будь-якому випадку використання твору, а також при створенні твору за авторським договором. Право слідування виникає у випадку наступних після першого продажів оригіналів твору та передбачає виплату відсотка від ціни такого перепродажу¹⁸. Невідоме до цього часу національному законодавству України, у більшості розвинених країн світу право слідування

* *Sui generis* (суй генеріс; букв. своєрідний, єдиний у своєму роді) – латинський вираз, що означає унікальність правової конструкції (акта, закону, статусу тощо), яка, незважаючи на наявність схожості з іншими подібними конструкціями, в цілому не має прецедентів. Унікальність будь-якого з випадків *sui generis* часто стає предметом затяжних суперечок.

відіграє значну роль у забезпеченні майнових прав авторів творів образотворчого мистецтва і розуміється як право автора брати участь у прибутках, отриманих від продажів твору, що слідує за першим продажем твору самим автором. Виникнення права слідування пов'язано з тим, що для більшості авторів творів образотворчого мистецтва саме продаж оригіналу твору є єдиним способом його комерціалізації та отримання прибутку. Надання цього специфічного авторського повноваження саме авторам творів образотворчого мистецтва значною мірою обумовлено такою особливістю цих творів, що на відміну від інших (літературних, музичних тощо), використання яких робить можливим отримання прибутку у вигляді роялті, прибуток від творів образотворчого мистецтва отримується здебільшого одноразово у разі продажу оригіналу. Водночас збільшення вартості оригіналу твору образотворчого мистецтва часто відбувається поступово, іноді через значний проміжок часу. Так, наприклад, за останні 50 років ціни на твори мистецтва зростали в середньому на 12,6 % щорічно (для порівняння – курс високоліквідних акцій – на 11,7 %), а обсяг тільки вітчизняного ринку мистецьких творів оцінюється приблизно від 200 млн до 1 млрд доларів США. Причому слід зазначити, що понад 75 % лотів на світових аукціонах становлять твори живопису¹⁹. Слід також звернути увагу на таку тенденцію ринку мистецтв, як його спрямованість на твори живих авторів. Таким чином, забезпечення можливості для авторів творів образотворчого мистецтва брати участь у прибутках, отриманих від наступних продажів твору, є необхідним та доцільним.

Центральне місце в системі майнових прав авторів займають виключні права. Теорія виключних прав була розроблена ще у російській дореволюційній літературі, зокрема Г. Ф. Шершеневичем. Так, на думку Г. Ф. Шершеневича, під виключними правами слід розуміти монополію володільця авторського права на використання твору²⁰.

В основі цієї теорії лежить ідея про нематеріальний (ідеальний) характер об'єкта права інтелектуальної власності, який може використовуватися одночасно необмеженою кількістю осіб на необмеженій території. Так, як тільки ідея стає відомою, обмежити її безконтрольне використання самому правласнику без спеціальної правової підтримки практично неможливо. Тому прихильники теорії виключних прав (Ланг, Моріс, Піленко, Дозорцев та ін.) особливе значення надають негативній стороні виключного права. Це фактично заборонна функція, що дозволяє правласнику усувати або «виключати» всіх третіх осіб від використання об'єкта власності.

Цей підхід має теоретичним підґрунтям розмежування у праві власності тілесного майна (матеріальний носій ідеї) і безтілесного (власне ідею). Тому при розгляді інтелектуальної власності необхідно виходити із триади: ідея, її носій і інформація.

Тієї ж позиції дотримуються й інші вчені, які досліджували майнові права інтелектуальної власності. Так, В. А. Дозорцев справедливо зауважує, що «виключне право являє собою цілком самостійну наукову категорію, відмінну від права власності, що не вкладається в традиційну систему римського права». Сенс «виключних прав» як правового інституту полягає в штучному перенесенні на нематеріальні об'єкти режиму, встановленого правом приватної власності на речові об'єкти, з необхідними модифікаціями²¹.

Представники теорії наголошують, що виключні права не можуть бути ототожені з речовим правом власності, адже обидва види суб'єктивних цивільних прав мають значні відмінності:

- 1) відмінності по спрямованості: право власності має переважно позитивну спрямованість – забезпечує власнику можливість володіти, користуватися і розпоряджатися річчю; виключне право має переважно негативну спрямованість – «виключає», усуває третіх осіб від використання об'єкта власності;
- 2) різні підстави і способи встановлення зазначених прав: способи придбання права власності, наприклад, знахідка, придбання за давністю володіння і деякі інші, не застосовні до виключних прав;
- 3) виключне право обмежено у часі визначеним у законі терміном (незважаючи на те, що його об'єкт фізично існує невизначений час), тоді як право власності існує, поки існує його об'єкт;
- 4) обмеженість виключних прав у просторі, адже набуті на території однієї держави, такі права не отримують автоматичного визнання на території іншої держави, на відміну від права власності (якщо інше не передбачено міжнародними угодами);
- 5) у зміст виключних прав відповідно до класичної теорії виключних прав не входить право володіння об'єктом, подібне аналогічному у речовому праві;
- 6) значні відмінності є в правових інститутах: розпорядження виключним правом відбувається в спеціальних формах, відмінних від договірних конструкцій купівлі-продажу або оренди.

А. П. Сергеев звертає увагу на двоїсту природу авторського і винахідницького права: з одного боку, творцеві результату інтелектуальної творчої діяльності належить право на його використання, яке має винятковий характер і може бути передане іншим особам. Це право належить до майнових прав. З іншого боку, автор володіє сукупністю особистих немайнових прав, які не можуть відчужуватися від їх власника в силу їх природи. До таких немайнових прав належить право авторства, право на авторське ім'я, псевдонім тощо²². Таким чином, майнова складова цих прав визначає економічну природу інтелектуальної власності, а особиста немайнова – творчу.

З огляду на двоїсту природу авторського права можна сказати, що виключні права стосуються саме майнової складової таких прав, оскільки саме з нею пов'язане комерційне використання результатів інтелектуальної діяльності. Особисті ж немайнові права є невідчужуваними від їх автора і мають абсолютний характер, тобто не обмежені у часі й просторі. Але водночас майнові і особисті немайнові права перебувають у тісному взаємозв'язку і не можуть бути штучно виокремлені з єдиного інституту інтелектуальної власності. Так, наприклад, право авторства, яке є особистою немайновою складовою авторського права, завжди супроводжує інтелектуальний продукт навіть за умови передачі майнових прав іншим особам²³.

Прихильники концепції виключних прав вбачають в об'єктах права інтелектуальної власності принципово іншу природу, яка потребує спеціального регулювання. Вони впевнені, що виключні права мають свої видові ознаки та специфічний юридичний зміст²⁴.

На сьогодні загально визнаним є розуміння виключного характеру авторських прав, яке полягає в тому, що лише суб'єкт авторського права, тобто автор або його правонаступник, може вирішувати питання щодо використання його твору і ніхто інший без його дозволу цього робити не вправі²⁵.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про авторське право та суміжні права» під виключним авторським правом слід розуміти майнове право особи, яка має щодо твору, виконання, постановки, передачі організації мовлення авторське право на використання цих об'єктів авторського права лише нею і на видачу лише цією особою дозволу чи заборону їх використання іншим особам у межах строку, встановленого Законом.

Необхідними ознаками виключного права є, по-перше, майновий характер. Тобто, як і будь-яке майнове право, виключне право має грошову оцінку і подальша передача виключного права буде носити оплатний характер. По-друге, належність усіх прав на твір тільки автору або його правонаступнику. По-третє, виключне право передається або є віддільним від творця, тобто, в автора твору є можливість передачі усіх прав на твір іншому суб'єкту авторського права. Ще однією характерною ознакою виключного права є обмеженість його визначеним законодавством строком²⁶. Це означає, що виключне право автора твору має строк правової охорони для додержання балансу інтересів сторін, тобто, творця і суспільства. Очевидно, що авторські права є різновидом абсолютних прав. При цьому їхня «виключність» є тільки іншою стороною їх абсолютного характеру. Справді, виключні права за своєю юридичною природою тотожні абсолютним правам: з відповідним правом співвідноситься обов'язок усіх третіх осіб утримуватися від дій, що не узгоджуються з ним; обов'язки пасивних суб'єктів мають форму заборони; порушення права може бути здійснене з боку будь-якої особи; позов для захисту може бути спрямовано проти кожної особи, яка порушила право; право виникає незалежно від волі пасивних суб'єктів. Як наслідок, такому праву слід надати перевагу перед відносним правом²⁷. Взагалі, виключністю називається будь-яка неповторність об'єкта, його ексклюзивні риси, властиві тільки йому. Отже, виключною властивістю більшості майнових прав є їх монополістична структура. Це означає, що автор є повним та виключним володарем свого твору і ніхто без його дозволу не може заявляти права на авторську власність. Абсолютний характер майнових виключних прав авторів, звичайно, не означає, що вони є необмеженими. Навпаки, виключні права авторів та їх правонаступників обмежуються чинним законодавством шляхом встановлення меж здійснення цих прав²⁸. Загальні межі суб'єктивних прав визначені ст.ст. 12 і 13 ЦК України і є спільними для авторських та інших цивільних прав. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 13 ЦК України цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства. При здійсненні свого права особа повинна додержуватися моральних засад суспільства, а також діяти добросовісно і розумно. У випадку встановлення судом протилежного поведінка уповноваженої особи буде мати наслідки, встановлені законом. Разом із тим для суб'єктивних авторських прав законодавець встановлює конкретні межі здійснення цих прав, які можна розділити на два види залежно від підстав, на яких ґрунтується установлення обмежень. Перші – це межі, що визначаються самою природою авторських прав²⁹. До цього виду обмежень належать обмеження, що визначаються строком дії виключних прав у часі, а також територіальним характером їх дії. Перше обмеження застосовується тільки до майнових (виключних) прав авторів. Стосовно обмеження за територіальним характером слід зауважити, що авторські права діють і охороняються чинним законодавством на території України, а також на території інших держав відповідно до міжнародних договорів, укладених іншою державою.

Другий вид обмежень авторських прав – це випадки вільного використання твору із зазначенням імені автора. Даний вид обмежень встановлений у зв'язку з потребами держави і суспільства. Цей вид обмежень має надзвичайно велике значення в авторському праві, оскільки він є найбільш дієвим способом підтримання балансу між інтересами авторів творів, з одного боку, а також інтересами користувачів творів, з іншого. Даний вид обмежень стосується тільки виключних, тобто майнових прав авторів творів.

Виключним авторським правам притаманні певні риси, що відрізняють їх від інших груп абсолютних прав, передусім від права власності.

1. Виключне право – право на нематеріальний об'єкт (результат інтелектуальної діяльності автора – твір), право власності – це право тільки на матеріальний об'єкт. Тут важливо підкреслити, що виключне право на твір не означає відсутності його майнового характеру, а навпаки – будь-які твори мають свою цінність, яка може бути виражена в грошовій сумі³⁰.

2. Виключні права відмінні від права власності за змістом правомочностей. В. А. Дозорцев протиставляє права володіння, користування, розпорядження, які є складовими частинами, що входять до права власності, правомочностям виключного права – використання та розпорядження³¹.

3. Характерною особливістю виключних прав є те, що аналогічне право на один і той же об'єкт може належати різним особам. Причому це право за своїм змістом буде повністю тотожним у різних осіб, що є неможливим у випадку, коли об'єктом є матеріальна річ. Наприклад, надання виключного права на опублікування літературного твору різним видавництвам у різних країнах, причому виключне право кожної особи є самостійним і не залежить від прав інших осіб. Але цей приклад демонструє випадки, коли декілька осіб набувають самостійні виключні права на один і той же об'єкт. Однак буває й так, коли виключне право може належати одній або кільком особам спільно. Наприклад, правовласниками будуть визнаватися як первинний власник права на твір, тобто автор, так і похідний. Якщо виключне право належить кільком особам спільно,

кожна із них може використовувати авторський твір на свій розсуд. При цьому всі доходи розподіляються між ними порівну. Але правовласники можуть передбачити інший порядок розподілу доходів, уклавши письмову угоду в такому випадку³².

4. Обмеженість виключних прав у часі і просторі відрізняє їх від права власності, яке є безстроковим і визначається за його суб'єктом однаковою мірою, незалежно від юрисдикції.

5. Специфіка об'єкта виключних прав – нематеріального блага, визначає специфіку способів захисту авторських прав, які суттєво відрізняються від речових способів захисту. Зокрема, негаторний і віндикаційний позови до захисту авторських прав застосовуватися не можуть, оскільки вони притаманні захисту права власності. Способи цивільно-правового захисту авторських прав окремо визначені чинним законодавством, зокрема ст. 52 Закону України «Про авторське право і суміжні права».

Власне, на відмінність виключних прав від права власності прямо вказується у чинному законодавстві. Так, ст. 419 ЦК України визначає, що право інтелектуальної власності та право власності на річ не залежать один від одного, перехід права на об'єкт права інтелектуальної власності не означає переходу права власності на річ; перехід права власності на річ не означає переходу права на об'єкт права інтелектуальної власності. Аналогічні положення містить ст. 12 Закону. Отже, виключним правом визнається майнове право однієї або кількох осіб (правовласників) з використання, розпорядження твором будь-яким способом, що не суперечить закону протягом певного строку і забезпечується примусовими заходами майнового характеру у випадках порушення цього права.

Аналізуючи майнові права суб'єктів господарювання в сфері авторського права та суміжних прав, вважаємо за доцільне розглянути категорію «майно» та його структуру, яка регламентується чинним законодавством.

Поняття «майно суб'єктів господарювання» міститься у ст. 139 ГК України, відповідно до якої майном визнається сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів³³.

Згідно зі ст. 190 ЦК України майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. ГК України визначає поділ майна залежно від економічної форми: основні фонди, оборотні засоби, кошти, товари.

Основними фондами виробничого і невиробничого призначення є будинки, споруди, машини та устаткування, обладнання, інструмент, виробничий інвентар і приладдя, господарський інвентар та інше майно тривалого використання, що віднесено законодавством до основних фондів.

Оборотними засобами є сировина, паливо, матеріали, малоцінні предмети та предмети, що швидко зношуються, інше майно виробничого і невиробничого призначення, що віднесено законодавством до оборотних засобів.

Коштами у складі майна суб'єктів господарювання є гроші у національній та іноземній валюті, призначені для здійснення товарних відносин цих суб'єктів з іншими суб'єктами, а також фінансових відносин відповідно до законодавства.

Товарами у складі майна суб'єктів господарювання визнаються вироблена продукція (товарні запаси), виконані роботи та послуги.

Така класифікація майна має надзвичайно важливий прикладний аспект, оскільки віднесення майна до того чи того виду може визначати його правовий режим.

Слід зазначити, що інтелектуальна власність, у тому числі об'єкти авторського права в господарській діяльності, вважається нематеріальним активом, який може бути внеском до статутного капіталу підприємства.

Інтелектуальна власність у статутному капіталі підприємства дає змогу, по-перше, сформувати значний статутний капітал без залучення грошових засобів, а також забезпечити доступ до інвестицій та кредитів, оскільки виключні майнові права на об'єкти інтелектуальної власності і ліцензії можна використовувати нарівні з іншим майном як заставу при отриманні банківських кредитів; по-друге, власникам прав брати участь у якості засновників (власників) юридичних осіб; по-третє, включати в собівартість продукції амортизаційні відрахування з об'єктів права інтелектуальної власності (в тому числі авторських прав) у нематеріальні активи на законних підставах.

Визначення об'єктів права інтелектуальної власності як нематеріального активу суб'єкта господарювання дозволяє поставити на баланс, підтвердивши документально права власності на ці об'єкти та отримати додаткові доходи за передачу прав на використання об'єктів права інтелектуальної власності (в тому числі об'єктів авторського права), забезпечивши обґрунтоване регулювання цін на вироблену суб'єктом господарювання продукцію.

Отже, можемо зробити такі висновки.

1. Дискусія з приводу майнових і суміжних авторських прав триває і сьогодні. Представники теорії виключних прав вказують на суттєві відмінності між правом на результати інтелектуальної діяльності та традиційним правом власності і, як наслідок, на неможливість їх отождолення. Ті ж дослідники, які визнають пропріетарну теорію, вказують на те, що відмінностей між виключним правом і правом власності по суті немає, а справа лише у розставленні акцентів. Обидві концепції мають своїх прихильників та опонентів і обидві знайшли своє відображення у світовій практиці та національних законодавствах.

2. Сьогодні майнове авторське право застосовується до таких об'єктів інтелектуальної власності, як нетрадиційні об'єкти; об'єкти суміжних прав, об'єкти авторських прав; об'єкти промислової власності. Це

зумовлено сучасною індустрією авторського права і суміжних із ним прав (програмного забезпечення, кінематографу, відео-, звукозапису, видавничої справи тощо).

3. Майнове авторське право для автора – це можливість дозволяти або забороняти третім особам використання твору.

4. З історичної позиції погляд на майнове і немайнове авторське право залежав від особливостей суспільно-політичних формацій, а також зміни світогляду суспільства.

5. Питання визначення майнових прав суб'єктів господарювання в сфері авторського права і суміжних прав на сьогоднішній день є недостатньо вивчене і потребує перегляду господарського законодавства з урахуванням особливостей, що передбачені спеціальним законодавством у сфері інтелектуальної власності.

6. Глава 16 «Використання у господарській діяльності прав інтелектуальної власності» ГК України акцентує увагу на об'єктах промислової власності, засобах індивідуалізації учасників господарського обороту, залишивши абсолютну позу увагою об'єкти авторського права, суміжних прав та ін. Хоча ст. 155 ГК в переліку об'єктів інтелектуальної власності в сфері господарського обороту визнає комп'ютерну програму, зміст такого об'єкта ГК не розкриває.

¹ Мурзин Д. В. Ценные бумаги – бестелесные вещи. Правовые проблемы современной теории ценных бумаг / Д. В. Мурзин. – М. : Статут, 1998. – 176 с. – С. 98.

² Гумаров И. Понятие вещи в современном гражданском праве России / И. Гумаров // Хозяйство и право. – 2000. – № 3. – С. 80–84.

³ Бабаев А. Б. Система вещных прав : моногр. / А. Б. Бабаев. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 408 с. – С. 199.

⁴ Брагинский М. И. К вопросу о соотношении вещных и обязательственных правоотношений / М. И. Брагинский // Гражданский кодекс России. Проблемы. Теория. Практика: сб. памяти С. А. Хохлова / Г. Е. Авилов, С. С. Алексеев, М. И. Брагинский и др.; отв. ред.: Маковский А. Л. – М. : Изд-во Междунар. центра финансово-эконом. развития, 1998. – 480 с. – С. 124.

⁵ Басин Ю. К вопросу о понятии права собственности / Ю. Басин // Гражданское законодательство Республики Казахстан: Статьи, комментарии, практика. – Алматы: ЮРИСТ, 2003. – Вып. 17. – С. 28–40. – С. 39.

⁶ Інтелектуальна власність у формуванні інноваційної економіки України: проблеми законодавчого забезпечення та державного регулювання: Матеріали слухань у комітеті Верховної Ради України з питань науки і освіти «Ефективність застосування законодавства України у сфері авторського права і суміжних прав» (3 вересня 2008 р.), «Ефективність застосування законодавства України у сфері авторського права і суміжних прав» (3 липня 2009 р.), «Промислова власність в інноваційній економіці України: ефективність застосування законодавства та державного регулювання» (5 жовтня 2009 р.) / за заг. ред. проф. В. І. Полохала. – К. : Парламентське вид-во, 2010 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pdr.org.ua>

⁷ Політична економія : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / за ред. В. О. Рибалкіна, В. Г. Бодрова. – К. : Академ. видав, 2004. – 672 с. – С. 97.

⁸ Вінник О. М. Господарське право: курс лекцій / О. М. Вінник. – К. : Атіка, 2004. – 624 с. – С. 175–181.

⁹ Господарське право України : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закладів освіти / В. М. Гайворонський, В. П. Жушман, Н. В. Погорецька [та ін.] ; за ред. В. М. Гайворонського та В. П. Жушмана. – Х. : Право, 2005. – 384 с. – С. 124–134.

¹⁰ Городов О. О. Інтелектуальна власність: Правові аспекти комерційного використання : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.04 «Предпринимательское право; арбитражный процесс» / О. О. Городов. – СПб., 1999. – 31 с.

¹¹ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

¹² Про авторське право і суміжні права : Закон України / Міністерство юстиції України. – Офіц. вид. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. – 55 с.

¹³ Право изобретателя / ред. кол. : В. С. Ем, Т. В. Мальчикова ; вступит. ст. И. А. Зенина; биограф. очерк В. С. Ема, Д. А. Ларионова. – М. : Статут, 2001. – 688 с. – С. 87.

¹⁴ Гражданское право: в 2 т. / отв. ред. проф. Е. А. Суханов. – М. : БЕК, 1998. – Т. 1: Учебник. – 816 с. – С. 634–635.

¹⁵ Гражданское право: учеб. / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М., 1998. – Ч. 3. – С. 51.

¹⁶ Шершеневич Г. Ф. Курс гражданского права / Г. Ф. Шершеневич. – Тула : Автограф, 2001. – 720 с. – С. 333.

¹⁷ Кохановська О. В. Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві : моногр. / О. А. Кохановська. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 463 с. – С. 332.

¹⁸ Про авторське право і суміжні права : Закон України / Міністерство юстиції України. – Офіц. вид. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. – 55 с.

¹⁹ Пшик Б. Арт-банкінг: новий напрям діяльності банків у сфері інвестиційного бізнесу / Б. Пшик // Вісник Національного банку України. – 2011. – С. 15–19. – С. 17.

²⁰ Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права / Г. Ф. Шершеневич. – М., 1995. – С. 452–455. – С. 452.

²¹ Дозорцев В. А. Система законодательства об интеллектуальных правах / В. А. Дозорцев // Юридический мир. – 2001. – № 9. – С. 9–11. – С. 10.

²² Сергеев А. П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации / А. П. Сергеев. – М. : Теис, 1996. – 704 с. – С. 17.

²³ Білоусов В. М. Сучасна трактовка прав на результати інтелектуальної діяльності / В. М. Білоусов // Вісник господарського судочинства. – 2003. – № 1. – С. 125.

²⁴ Сурженко О. А. Юридична природа права інтелектуальної власності / О. А. Сурженко // Університетські наукові записки. – 2006. – № 2 (18). – С. 7–9.

²⁵ Сергеев А. П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации : учеб. / А. П. Сергеев. – М. : Изд-во «ПБОЮЛ Гриженко Е. М.», 2000. – С. 217.

²⁶ Вашинець І. І. Деякі питання юридичної природи виключних авторських прав / І. І. Вашинець // Часопис Київського університету права. – 2008. – № 2. – С. 176.

²⁷ Там само.

²⁸ Калятин В. О. Интеллектуальная собственность (Исключительные права) / В. О. Калятин. – М., 2000. – С. 130.

²⁹ Вашинецъ І. І. Вказана праця. – С. 176.

³⁰ Правовая природа исключительного права / Е. Наумова // ИС. Авторское право и смежные права. – 2008. – № 8. – С. 22–23.

³¹ Дозорцев В. А. Понятие исключительного права / В. А. Дозорцев // Проблемы современного гражданского права : сб. статей. – М., 2000. – С. 29.

³² Правовая природа исключительного права / Е. Наумова // ИС. Авторское право и смежные права. – 2008. – № 8. – С. 24.

³³ Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19–20, № 21–22. – Ст. 144.

Резюме

Демченко Я. О. Теоретико-правові особливості визначення майнових прав суб'єктів господарювання в сфері авторського права та суміжних прав.

У статті досліджено наукові підходи щодо визначення поняття та сутності майнових прав. Визначено тенденції розвитку та особливості правового регулювання майнових відносин у сфері авторського права та суміжних прав. Надано класифікацію майнових прав в зазначеній сфері, а також висвітлено особливості виключних та невиключних майнових прав на об'єкти авторського права.

Ключові слова: майнові права, майнові правовідносини, виключні права, невиключні права, авторське право, суміжні права, інтелектуальна власність.

Резюме

Демченко Я. А. Теоретико-правовые особенности определения имущественных прав субъектов хозяйствования в сфере авторского права и смежных прав.

В статье исследованы научные подходы к определению понятия и сущности имущественных прав. Определены тенденции развития и особенности правового регулирования имущественных отношений в сфере авторского права и смежных прав. Представлена классификация имущественных прав в обозначенной сфере, а также освещены особенности исключительных и неисключительных имущественных прав на объекты авторского права.

Ключевые слова: имущественные права, имущественные правоотношения, исключительные права, неисключительные права, авторское право, смежные права, интеллектуальная собственность.

Summary

Demchenko Y. Theoretical and legal peculiarities of property rights determining of business entities in the sphere of copyright and related rights.

The article explored the scientific approaches to the definition and nature of property rights. Determined the development trends and peculiarities of legal regulation of property relations in the sphere of copyright and related rights. Presented classification of property rights in this sphere, and also highlighted the peculiarities of exclusive and non-exclusive property rights to objects of copyright.

Key words: property rights, property relations, exclusive rights, non-exclusive rights, copyright, related rights, intellectual property.